

ՀԱՂՈՐԳՈՒՄՆԵՐ

ՎԱՀԵ ՍԱՅԱԴՅԱՆ

ԽՂՃԻ ԵՒ ԴԱՎԱՆԱՆՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքի նորմատիվ ամրագրումը ՀՀ օրենսդրության շրջանակներում անհրաժեշտ է դիտարկել նեղ և լայն իմաստներով:

Նեղ իմաստով այն ներառում է միջազգային և ներպետական նորմատիվ-իրավական ակտեր, որոնք հատուկ ընդունված են այս ոլորտում առաջացող իրավահարաբերությունների կարգավորման նպատակով:

Լայն իմաստով խղճի և դավանանքի ազատության մասին օրենսդրությունը ներառում է բոլոր այն իրավական նորմերը, որոնցում խղճի և դավանանքի ազատությունը հիշատակվում է այլ իրավունքների և ազատությունների թվում, կամ որոնք ամրագրում են մարդու՝ առավել ընդհանրական բնույթի իրավունքներ և ազատություններ, օրինակ՝ խոսքի ազատության իրավունքը, որը ենթադրաբար ներառում է նաև դավանանքի կամ կրոնի վերաբերյալ համոզմունքներ արտահայտելու ազատությունը և այլն:

Մարդու սահմանադրական իրավունքներն ու ազատությունները միջազգային ամենաբարձր մակարդակով ամրագրող և դրանց անմիջական իրացումը երաշխավորող առավել հեղինակավոր փաստաթուղթը «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրն է», որի 18-րդ հոդվածը երաշխավորում է. «Յուրաքանչյուր ոք մտքի, խղճի ու դավանանքի ազատության իրավունք ունի. այդ իրավունքը ներառում է իր դավանանքը կամ համոզմունքները փոխելու ազատություն և իր դավանանքը կամ համոզմունքները մենակ կամ ուրիշների հետ մեկտեղ, հրապարակավ կամ գաղտնի քարոզելու, եկեղեցական արարողությունների, պաշտամունքի և ծիսակատարությունների միջոցով արտահայտելու ազատություն»: Այս ազատությանը զուգակցվում են նաև Հռչակագրով սահմանվող մի շարք այլ իրավունքներ, որոնցից

են ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու իրավունքը՝ առանց կրոնական որ-
եւէ սահմանափակման (16-րդ հոդված), կարծիք (համոզմունքներ) ունենալու,
դրանք անկաշկանդ արտահայտելու և ազատորեն տարածելու իրավունքը
(19-րդ հոդված), կրթության իրավունքը (26-րդ հոդված) և այլն¹:

Որպես ՄԱԿ-ի անդամ² պետություն՝ ՀՀ-ն, բնականաբար, ընդունում և
ճանաչում է վերոնշյալ Հռչակագրով սահմանված բոլոր դրույթների և սկզ-
բունքների, այդ թվում՝ խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքի անմի-
ջական գործադրումը իր տարածքում: Մարդու իրավունքների վերաբերյալ մի-
ջազգային ճանաչում ունեցող հաջորդ փաստաթուղթը «Մարդու իրավունքնե-
րի ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիան³
է, որի 9-րդ հոդվածը հռչակում է.

«Յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունք,
այս իրավունքը ներառում է իր կրոնը կամ համոզմունքը փոխելու ազատու-
թյունը և դրանք ինչպես միանձնյա, այնպես էլ այլոց հետ համատեղ և հրա-
պարակավ կամ մասնավոր կարգով, քարոզչության, արարողությունների,
պաշտամունքի և ծեսերի միջոցով արտահայտելու ազատություն»: Ինչպես
«Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի» պարագայում, այնպես
և Կոնվենցիայով սահմանված բոլոր իրավունքներից և ազատություններից
օգտվելը ապահովվում է առանց որեւէ խտրականության:

Միջազգային նշանակության մյուս փաստաթուղթը «Քաղաքացիական և
քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիրն է⁴: Խղճի և

¹ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ», խմբագ-
րությամբ՝ Գ. Հարությունյանի և Ա. Վաղարշյանի, Երևան, 2010, էջ 296-297:

² Համաձայն 1992 թ. հունվարի 23-ի՝ Միավորված ազգերի կազմակերպությանն անդամակ-
ցելու դիմումի՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը իր՝ 1992 թ. հունվարի 29-ի 3035-րդ
նիստի ժամանակ ընդունեց 735 (1992) բանաձեռը և հանձնարարեց ՄԱԿ-ի Գլխավոր
ասամբլեային անդամագրել Հայաստանի Հանրապետությանը: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբ-
լեան իր 46-րդ նստաշրջանում 1992 թ. մարտի 2-ի 46/227 որոշմամբ հաստատեց ՀՀ-ի
անդամակցությունը:

³ «Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին»
կոնվենցիան, որը հայտնի է նաև «Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա» ոչ
պաշտոնական անունով, ստորագրվել է 1950 թ. նոյեմբերի 4-ին Հռոմում և ուժի մեջ մտել
1953 թ. սեպտեմբերի 3-ին: 2001 թ. հունվարի 25-ին անդամակցելով Երուսալիմի խորհրդին՝
Հայաստանի Հանրապետությունը նույն պահին էլ ստորագրել է Կոնվենցիան և նրա՝ թ.
1, 4, 6, 7 արձանագրությունները: Ի տարբերություն մարդու իրավունքների բնագավառի
այլ միջազգային փաստաթղթերի՝ «Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի»
գլխավոր առանձնահատկությունը նրանում հռչակվող իրավունքների պաշտպանության
իրական համակարգերի գոյությունն է՝ ի դեմս Մարդու իրավունքների եվրոպական դա-
տարանի:

⁴ «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիրը
ՄԱԿ-ի կողմից ընդունվել է 1966 թ. դեկտեմբերի 16-ին «Մարդու իրավունքների
համընդհանուր հռչակագրի» հիման վրա: Ուժի մեջ է մտել 1976 թ. մարտի 23-ին:
Որպես միջազգային իրավական ակտ՝ Դաշնագիրը միջազգային պայմանագիր է և

դավանանքի ազատության իրավունքը սահմանված է դաշնագրի 18-րդ հոդվածով: Խղճի, դավանանքի, կրոնի եւ համոզմունքների ազատության իրավունքը ուղղակի կամ ածանցյալ կերպով ամրագրված է նաեւ միջազգային այլ իրավական ակտերում:

Միաժամանակ որոշ միջազգային իրավական ակտերում մարդու խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքը ավելի է հստակեցվում: Օրինակ՝ «Կրոնի կամ համոզմունքների հենքի վրա ամեն տեսակ անհանդուրժողականության եւ խտրականության չեզոքացման մասին» հռչակագրի⁵ 6-րդ հոդվածով սահմանվում են խոսքի, մտքի, խղճի, կրոնի, դավանանքի կամ համոզմունքի իրավունքի մեջ ներառվող մի շարք ազատություններ:

Միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ աղբյուրներում ամրագրված խղճի եւ դավանանքի ազատության սահմանադրական իրավունքը պատշաճ կերպով տեղայնացված է նաեւ Հայաստանի Հանրապետության ազգային օրենսդրության շրջանակներում:

ՀՀ Սահմանադրության⁶ 26-րդ հոդվածի 1-ին մասը հռչակում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է կրոնը կամ համոզմունքները փոխելու ազատությունը եւ դրանք ինչպես միայնակ, այնպես էլ այլոց հետ համատեղ քարոզի, եկեղեցական արարողությունների եւ պաշտամունքի այլ ծիսակատարությունների միջոցով արտահայտելու ազատությունը»:

Խոսելով ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածով հռչակված խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի երաշխիքների մասին՝ հարկ է նկատել, որ ներկայումս մեր երկրի որդեգրած՝ միջազգային հանրությանը ինտեգրվելու քաղաքականությունը, հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում լայն թափով ընթացող բարեփոխումները, այդ թվում՝ իրավական պետության կայացմանն ուղղված պետության ակտիվ նախաձեռնությունները՝ ՀՀ տարածքում յուրաքանչյուր անձի համար նշված իրավունքի պատշաճ իրացմանն ուղղությամբ: Ինչպես ժամանակակից բոլոր երկրներում, ՀՀ-ում եւս, որպես խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի լրացուցիչ երաշխիք օրենքով սահմանված է պատասխանատվություն՝ այս ոլորտի հարաբերությունների դեմ ոտնձգող տարրեր իրա-

պարտադիր է 167 մասնակից-պետությունների համար: ՀՀ-ի համար ուժի մեջ է ՄԱԿ-ին սնդամագրվելու պահից (02.03.1992 թ.):

⁵ «Կրոնի կամ համոզմունքների հենքի վրա ամեն տեսակ անհանդուրժողականության եւ խտրականության չեզոքացման մասին» հռչակագիրը ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1981 թ. նոյեմբերի 25-ին թ. 36/55 բանաձեռով:

⁶ ՀՀ Սահմանադրությունը ընդունվել է 1995 թ. հուլիսի 5-ին, որում կատարված 2005 թ. նոյեմբերի 27-ի փոփոխությունները ուժի մեջ են մտել նույն թվականի դեկտեմբերի 5-ին:

⁷ 1995 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրության 23-րդ հոդվածում ամրագրված էր միայն մտքի, խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքը:

վախախտումների համար: Մասնավորապես ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 160-րդ հոդվածը⁸ քրեական պատասխանատվություն է սահմանում կրոնական կազմակերպությունների օրինական գործունեությանը կամ կրոնական ծեսերի կատարմանը խոչընդոտելու համար եւ այլն:

ՀՀ Սահմանադրությամբ եւ գործող օրենսդրությամբ ամրագրված կոնկրետ իրավակարգավորումներից զատ՝ մեր երկրում խղճի եւ դավանանքի ազատության սահմանադրական իրավունքի իրական երաշխավորվածության մասին է վկայում նաեւ հասարակության մեջ առկա հանդուրժողակալության վերաբերմունքը տարբեր կրոնական կազմակերպությունների գործունեության նկատմամբ:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքը երաշխավորող սահմանադրական այս նորմը ներառում է ազատության երեք դրսևորումներ, որոնք, այնուամենայնիվ, տվյալ դրույթի շրջանակներում հանդես են գալիս որպես ամբողջի մասեր: Դրանք են՝ մտքի ազատության իրավունքը, խղճի ազատության իրավունքը եւ կրոնի ազատության իրավունքը⁹:

Մտքի ազատության իրավունքի «համատեղումը» խղճի եւ կրոնի (դավանանքի) ազատության իրավունքի հետ՝ մեկ նորմի շրջանակներում, մեր կարծիքով, ունի իր ողջամիտ բացատրությունը: Այսպես՝ մտքի ազատության իրավունքը նախ եւ առաջ ենթադրում է յուրաքանչյուր անհատի կամ անձի ազատությունը ցանկացած գաղափարաբանական կամ արժեքաբանական «հսկողությունից», այլ կերպ ասած՝ իր համար հոգևոր արժեքներ ընտրելու ազատությունը: Այս իմաստով մտքի ազատությունը, ինչպես եւ խղճի ազատությունը ուղղակիորեն «ծնվում» է մարդու ներքին բարոյական պատկերացումներից եւ ունեցած համոզմունքներից: Յուրաքանչյուր անհատ ինքն է իր «խղճի մտք» գնահատում շրջապատում առկա իրողությունները, որի արդյունքում ձեւավորվում են նրա «սեփական մտքերը եւ կարծիքները»: Ավելին՝ մտքի ազատության իրավունքը սեփական գիտակցության եւ ենթագիտակցության աշխատանքն է՝ առանց հասարակության, պետության եւ այլ անձանց արտաքին վերահսկողության¹⁰: Ինչ վերաբերում է մտքի ազատության եւ դա-

⁸ «ՀՀ Քրեական օրենսգրքի» 160-րդ հոդվածը (ՀՕ-119-Ն, փոփ. 01.06.2006, սկզբնաղբյուրը Հայաստանի Հանրապետության պետական տպագրություն 2003.05.02/25 (260), հոդ. 407):

⁹ Գիտական մոտեցմամբ «խղճի ազատությունը» եւ «դավանանքի ազատությունը» ավանդաբար հանդես են գալիս որպես ինքնուրույն հասկացություններ, որոնցից յուրաքանչյուրը իրավական հարթությունում ստանում է իր ամրագրումը: ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածը, սակայն, որդեգրել է այլ տարբերակ՝ այս երկու եզրույթները դիտելով իրենց միասնական ամբողջության մեջ, որի բովանդակության մեջ ներառվում է կրոնը կամ համոզմունքները փոխելու ազատությունը եւ դրանք ինչպես միայնակ, այնպես էլ այլոց հետ ծիսակատարությունների միջոցով արտահայտելու ազատությունը:

¹⁰ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ», էջ 297-298:

վանանքի ազատության իրավունքի գոյակցությանը, ապա 26-րդ հոդվածով պաշտպանվող՝ հոգեւոր անկախությանն առնչվող ազատությունը, որից իրավունք ունի օգտվել յուրաքանչյուր հավատացյալ կամ ոչ հավատացյալ, անմիջականորեն ուղղված է հենց կրոնի (դավանանքի) ոլորտին և հավասարապես կարելու է նաև աթեիստների, նաև սկեպտիկների առավել եւս՝ բարեպաշտ հավատացյալների համար:

Ամեն դեպքում կարծում ենք, որ չնայած մտքի ազատությունը մարդուն տրված է ի բնե, որովհետև միտքը չի կարող լինել «անազատ», այնուամենայնիվ մտքի ազատության իրավունքի սահմանադրական ամրագրումը իրական կյանքում երաշխավորում է սեփական կարծիքի ու համոզմունքի ազատություն՝ գերծ ցանկացած միջամտությունից (նաև՝ պետության կողմից) և գաղափարական բռնությունից:

Այլ կերպ ասած՝ սահմանադրությամբ «չերաշխավորված» ցանկացած ազատություն, առավել եւս մտքի, խղճի և դավանանքի ազատությունը, հավակնում է լինել «չիրացված», «թաքցված»¹¹ և «անմարմին» վերացական ազատություն, որը կարելի է քննարկել լոկ որպես փիլիսոփայական կամ սոցիոլոգիական կատեգորիա:

Քննարկվող 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասը¹² նույնպես ուղղակիորեն սահմանում է խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքի մեկ այլ նորմատիվային երաշխիք՝ հոչակելով, որ այս իրավունքի արտահայտումը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է հասարակական անվտանգության, առողջության, բարոյականության կամ այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար: Ամրագրելով խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքը կամայական կերպով սահմանափակելու արգելքը՝ սահմանադրական այս դրույթը ուղղակի անթույլատրելի է համարում օրենքից ցածր իրավական ուժ ունեցող որևէ ակտով, օրինակ՝ ենթաօրենսդրական կամ գերատեսչական ակտերով, այս իրավունքի սահմանափակման ցանկացած դրսեւորում:

Խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքի հաջորդ երաշխիքը հոչակված է ՀՀ Սահմանադրության 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասում. «Ազգային փոքրամասնություններին պատկանող անձինք ունեն իրենց ավանդույթների, կրոնի, լեզվի և մշակույթի պահպանման ու զարգացման իրավունք»¹³: Ինչպես յուրաքանչյուր ժողովրդավարական պետությունում, այնպես էլ ՀՀ-ում ազգա-

¹¹ Պատահական չէ, որ ՀՀ Սահմանադրության անմիջապես հաջորդ՝ 27-րդ հոդվածը յուրաքանչյուրի համար հոչակում է հենց կարծիք արտահայտելու և խոսքի ազատությունը:

¹² «ՀՀ Սահմանադրություն», 26-րդ հոդվածի 2-րդ մաս (ընդունվել է 27.11.2005, սկզբնաղբյուրը՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական տպագրություն, 2005.12.05, հատուկ թողարկում՝ հոդ. 1426):

¹³ Անդ, 41-րդ հոդվածի 2-րդ մաս:

յին փոքրամասնությունների իրավական դրության կանոնակարգումը մարդու իրավունքների պաշտպանության ռազմավարության կարևոր բաղադրիչներից մեկն է: Այս իմաստով պատահական չէ, որ ՀՀ Սահմանադրությունը, ի թիվս այլ հատկանիշների՝ լեզվի, մշակույթի եւ այլնի, ՀՀ տարածքում արգելում է ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների նկատմամբ նաեւ կրոնական հատկանիշով պայմանավորված որեւէ խտրականության դրսևորումը: Քննարկվող իրավունքի մյուս կարևորագույն սահմանադրաիրավական երաշխիքը ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 8.1 հոդվածով՝ Հայաստանի Հանրապետությունում եկեղեցին անջատ է պետությունից¹⁴:

Ըստ էության, նշված սահմանադրական նորմը հռչակում է Հայաստանի Հանրապետության աշխարհիկ պետություն լինելը, ինչից ուղղակիորեն հետևում է, որ ՀՀ-ում պետության եւ եկեղեցու գործունեության ոլորտները հստակ սահմանազատված են, ավելին՝ որեւէ կրոն կամ դավանանք պարտադիր համարվել չի կարող: Աշխարհիկ պետության գաղափարը նախ եւ առաջ ենթադրում է, որ կրոնական կազմակերպություններն ապաքաղաքական վերկուսակցական կազմակերպություններ են, պետական գործառույթներ չեն կատարում, քաղաքականությամբ չեն զբաղվում¹⁵:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի մի շարք հիմնարար երաշխիքներ հռչակված են նաեւ ՀՀ Սահմանադրության այլ հոդվածներով: Վերջինիս 14.1 հոդվածի համաձայն¹⁶՝ «Բոլոր մարդիկ հավասար են օրենքի առջև: Խտրականությունը, կախված սեռից, ռասայից, մաշկի գույնից, էթնիկական կամ սոցիալական ծագումից, գենետիկական հատկանիշներից, լեզվից, կրոնից, աշխարհայացքից, քաղաքական կամ այլ հայացքներից, ազգային փոքրամասնությանը պատկանելությունից, գույքային վիճակից, ծնունդից, հաշմանդամությունից, տարիքից կամ անձնական կամ սոցիալական բնույթի այլ հանգամանքներից, արգելվում է»: Նորմի ձեւակերպումից ուղղակիորեն բխում է, որ, ի թիվս մարդկանց միջեւ գոյություն ունեցող այլ տարբերությունների, կրոնի կամ աշխարհայացքի հատկանիշով նույնպես անթույլատրելի է որեւէ խտրականության դրսևորումը:

Մեր կարծիքով՝ որպես խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի երաշխիք՝ նշված սահմանադրական նորմի բացառիկ կարևորությունն այն է, որ ՀՀ-ում մարդու սահմանադրական կարգավիճակի ամրոց չի հայեցակարգի նախահիմք հանդիսանալուց գատ, այս դրույթը միաժամանակ ապահովում է

¹⁴ ՀՀ Սահմանադրության 8.1 հոդվածի 3-րդ մասը երաշխավորում է ՀՀ-ում օրենքով սահմանված կարգով գործող բոլոր կրոնական կազմակերպությունների գործունեության ազատությունը:

¹⁵ «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ», էջ 123:

¹⁶ «ՀՀ Սահմանադրություն» (փոփոխություններով), 14.1 հոդված (ընդունվել է՝ 27.11.2005, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀԳՏ 2005.12.05, հատուկ թողարկում՝ հոդ. 1426):

յուրաքանչյուր անհատի՝ որպես հոգեւոր-բանական եւ հասարակական էակի բնականոն զարգացումը եւ սոցիալականացումը: Կարծում ենք, որ սահմանադրական սույն հիմնադրույթը հենց այս տեսանկյունից է հանդիսանում խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի կարեւոր երաշխիք, քանզի խղճի եւ դավանանքի «իրական ազատության» զգացողությունը յուրաքանչյուր անհատի համար ապահովում է հոգեւոր ինքնիրացման բացառիկ հնարավորությունը: Անշուշտ, սահմանադրական այս նորմի իրացման գործուն համակարգերի առկայությունը պետք է դիտարկել որպես յուրաքանչյուր ժողովրդավարական պետության, այդ թվում՝ ՀՀ իրավական համակարգի զարգացման մակարդակի առաջնահերթ չափանիշներից մեկը:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի իրացման հետ սերտորեն առնչակցվող այլ սահմանադրաիրավական երաշխիքներ կարող են համարվել.

ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածը, որը սահմանում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք: Արգելվում է մարդուն հարկադրել հրաժարվելու իր կարծիքից կամ փոխելու այն»: Հարկ է նշել, որ թեպետ ազատորեն կարծիք հայտնելու իրավունքը ինքնուրույն սահմանադրական իրավունք է եւ որպես սուբյեկտիվ (անձնական) իրավունք ընդգրկում է մարդու գործունեության բոլոր ոլորտները, սակայն այն առաջնահերթորեն ներառում է նաեւ կրոնական եւ դավանաբանական համոզմունքների վերաբերյալ կարծիք հայտնելու ազատությունը: Ավելին՝ այս իմաստով խղճի եւ դավանանքի ազատության համար ոչ պակաս կարեւոր երաշխիք է նաեւ այն, որ արգելվում է մարդուն հարկադրել հրաժարվելու իր կարծիքից կամ փոխելու այն, իհարկե, այդ թվում՝ վերը նշված կրոնական, դավանաբանական համոզմունքներից եւ այդ առթիվ արտահայտած կարծիքից¹⁷:

ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածն ամրագրում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի այլ անձանց հետ միավորումներ կազմելու, այդ թվում արհեստակցական միություններ կազմելու եւ դրանց անդամագրվելու իրավունք»¹⁸: Միավորումները անհատների շահերի ընդհանրության եւ օրենքի հիման վրա, կամավորության սկզբունքով ստեղծված հասարակական կառույցներ են, որոնց նպատակը անդամների հոգեւոր կամ ոչ նյութական պահանջմունքների բավարարումն է: Սահմանադրական այս դրույթի ուժով յուրաքանչյուր անձի տրամադրվող հնարավորությունը՝ այլ անձանց հետ կազմելու միավորումներ,

¹⁷ ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ասվածը առավել որոշակիանում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք, ներառյալ՝ տեղեկություններ եւ գաղափարներ փնտրելու, ստանալու, տարածելու ազատությունը տեղեկատվության ցանկացած միջոցով՝ անկախ պետական սահմաններից»:

¹⁸ «ՀՀ Սահմանադրություն», 28-րդ հոդված (ընդունվել է՝ 27.11.2005, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2005.12.05, հատուկ թողարկում՝ հոդ. 1426):

ուղղակիորեն երաշխավորում է նաև կրոնական միավորումներ ստեղծելու իրավագործությունը: Մասնավորապես տեղին է մեջբերել ՀՀ Սահմանադրության արդեն քննարկված 26-րդ հոդվածի 1-ին մասը. «Այդ իրավունքը ներառում է կրոնը կամ համոզմունքները փոխելու ազատությունը եւ դրանք ինչպես միայնակ, այնպես էլ այլոց հետ համատեղ քարոզի, եկեղեցական արարողությունների եւ պաշտամունքի այլ ծիսակատարությունների միջոցով արտահայտելու ազատությունը»¹⁹:

Նշված երկու ձեռակերպումներն ակնհայտորեն փոխարացնում են միմյանց, որովհետեւ այլոց հետ համատեղ քարոզ, պաշտամունքի այլ արարողություններ եւ ծիսակատարություններ կատարելու ազատության բովանդակությունը՝ որպես խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի երաշխիք, նախ եւ առաջ դրսևորվում է հենց կրոնական միավորումներ կազմելու եւ դրանց անդամագրվելու իրավունքի շրջանակներում:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված մյուս երաշխիքներից կարելի է առանձնացնել իրավունքների դատական պաշտպանությունը: Այսպես՝ 18-րդ հոդվածի 1-ին մասը հռչակում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների եւ ազատությունների դատական, ինչպես նաև պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք: Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքները եւ ազատություններն օրենքով չարգելված բոլոր միջոցներով պաշտպանելու իրավունք»²⁰:

Կարծում ենք, ավելորդ չէ նշել, որ մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության սահմանադրաիրավական երաշխիքներն ունեն համապարփակ բնույթ եւ հավասարապես ապահովում են մարդու բոլոր իրավունքների, այդ թվում՝ խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի խախտման կամ անօրինական սահմանափակումների դեպքերում անձի նախկին իրավական դրության վերականգնումը արդար դատաքննության միջոցով:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի դատական պաշտպանության մեկ այլ երաշխիք, որը կրկին բխում է սահմանադրական նորմից²¹, հանդիսանում է անձի՝ ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատվելու՝ օրենքով սահմանված դեպքերից մեկը: Այսպես՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի²² 86-րդ հոդվածի 2-րդ մասը ամրագրում է, որ որպես վկա չի կարող կանչվել եւ հարցաքննվել «ձեռնադրված հոգևորական-խոստովանահայ-

¹⁹ Անդ:

²⁰ «ՀՀ Սահմանադրություն» (փոփոխություններով), 18-րդ հոդվածի 2-րդ մաս:

²¹ ՀՀ Սահմանադրության 22-րդ հոդվածի 1-ին մասը հռչակում է. «Ոչ ոք պարտավոր չէ ցուցմունք տալ իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների վերաբերյալ: Օրենքը կարող է նախատեսել ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատվելու այլ դեպքեր»:

²² ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքը ԱԺ-ի կողմից ընդունվել է 1998 թ. հուլիսի 1-ին:

րը՝ խոստովանանքից իրեն հայտնի դարձած հանգամանքների մասին»: Այս դեպքում, իհարկե, խոսվում է կոնկրետ անձի՝ հոգևորական-խոստովանահոր խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի երաշխիքի մասին, իսկ ցուցմունք չտալու իրավունքը ըխում է նրա մասնագիտական գործունեությունից:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով ամրագրված խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի՝ միջազգայնորեն ընդունված երաշխիքներ են նաև ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 488-րդ եւ 497-րդ հոդվածները²³:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության ձեւական-իրավական երաշխիքների նորմատիվային ամրագրման հաջորդ մակարդակը (դրանց սահմանադրաիրավական կարգավորումներից հետո) ներպետական օրենսդրությունն է:

«Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը Գերագույն Խորհրդի կողմից ընդունվել է 1991 թ. հունիսի 17-ին եւ գործում է մինչ օրս: Այս օրենքը հավատարիմ է արդեն հիշատակված միջազգային տարրեր դաշնագրերի որդեգրած սկզբունքներին:

Մեր գիտական ուսումնասիրության շրջանակում որպես խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի անմիջական երաշխիքներ կարող են դիտարկվել այս օրենքի մի քանի հոդվածներ: Մասնավորապես, համաձայն օրենքի 1-ին հոդվածի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում ապահովվում է քաղաքացիների խղճի եւ կրոնական դավանանքի ազատությունը: Յուրաքանչյուր քաղաքացի ազատորեն է որոշում իր վերաբերմունքը կրոնի նկատմամբ, իրավունք ունի դավանելու ցանկացած կրոն կամ չդավանելու ոչ մի կրոն, անձնապես կամ այլ քաղաքացիների հետ համատեղ կատարելու կրոնական ծեսեր»²⁴: Օրենքի երկրորդ հոդվածը երաշխավորում է քաղաքացիական, քաղաքական, հասարակական, տնտեսական եւ մշակութային կյանքի բոլոր բնագավառներում ՀՀ քաղաքացիների հավասարությունը օրենքի առջև՝ անկախ կրոնի նկատմամբ իրենց վերաբերմունքից կամ կրոնական պատկանելությունից:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի առավել ուղղակի երաշխիք է ամրագրում օրենքի 3-րդ հոդվածը²⁵. «Քաղաքացու նկատմամբ չի թույ-

²³ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 488-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է. «Անձի հանձնման մասին խնդրանքի կատարումը կարող է մերժվել, եթե անձը, որի հանձնելը հայցվում է, «հետապնդվում է քաղաքական, ոստայական կամ կրոնական շարժառիթներով» իսկ 497-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն «Տարանցումը չի թույլատրվում այն երկիր, որտեղ հանձնման ենթակա անձի կյանքին կամ ազատությանը կարող է վտանգ սպառնալ խոշտանգումների, դաժան կամ անմարդկային վերաբերմունքի, ազգային կամ ոստայական պատկանելության, կրոնի, քաղաքացիական կամ քաղաքական հայացքների պատճառով»:

²⁴ Տե՛ս «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենք, 1-ին հոդված (համար Ն-0333-Ի, 17.06.1991, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀԳԽՏ 1991/12):

²⁵ Անդ, 3-րդ հոդված:

լատրվում որևէ հարկադրանք կամ բռնություն՝ ժամերգություններին, կրոնական ծիսակատարություններին եւ արարողություններին, կրոնի ուսուցմանը մասնակցելու կամ չմասնակցելու հարցերի նկատմամբ իր վերաբերմունքը որոշելիս»:

Վերջին այս դրույթը, ըստ էության, քննարկվող օրենքի ողջ տրամաբանության ելակետն է: Ընդհանրապես, պոզիտիվ օրենսդրությամբ ամրագրված՝ անձի նկատմամբ ցանկացած տեսակի բռնություն կամ հարկադրանք կիրառելու իրավաբանական արգելքը վկայում է օրենսդրի արժեքաբանական կողմնորոշումների եւ իրավական ու ժողովրդավարական հասարակություն կառուցելու կամքի մասին:

Որոշակի դեպքում անթույլատրելի համարելով քաղաքացիների նկատմամբ ժամերգությունների, կրոնական ծեսերի կամ կրոնի ուսուցման հարցերի վերաբերյալ որոշումներ կայացնելիս որևէ հարկադրանքի գործադրումը՝ օրենքը շատ լուրջ երաշխիքներ է առբերում խղճի եւ դավանանքի ազատության բուն բովանդակությունը կազմող իրավագործությունների կենսագործման համար:

Այս օրենքով ամրագրված մյուս երաշխիքը սահմանված է 17-րդ հոդվածով²⁶, որի ուժով էապես սահմանափակվում է պետության միջամտությունը եկեղեցու գործերին: Այսպես՝ պետությունը

ա) իրավունք չունի քաղաքացուն հարկադրել դավանելու այս կամ այն կրոնը,

բ) չի միջամտում եկեղեցու եւ կրոնական կազմակերպությունների՝ օրենքին համապատասխանող գործունեությանը եւ ներքին կյանքին, արգելում է եկեղեցիների եւ կրոնական կազմակերպությունների կառուցվածքում որևէ պետական մարմնի կամ նրա հանձնարարությունները կատարող անձի գործունեությունը:

Անշուշտ, այս երաշխիքը եւս, որպես ժամանակակից աշխարհիկ պետության կարգավիճակի՝ միջազգայնորեն ընդունված ամրագրում, համահունչ է ՀՀ Սահմանադրության 8.1 հոդվածով հռչակված՝ եկեղեցու եւ պետության անջատ լինելու սկզբունքին:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի ինստիտուցիոնալ երաշխիքներից են նաեւ տարբեր միջազգային, պետական եւ ոչ պետական կառույցները, դրանց պաշտոնատար անձինք, որոնք օրենսդրությամբ հատուկ լիազորված են մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի խախտման բոլոր դեպքերում ապահովել նշված իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը:

²⁶ Անդ, 17-րդ հոդված:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի ինստիտուցիոնալ երաշխիքները եւս ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության 18-րդ հոդվածի 1-ին մասով²⁷, որը սահմանում է «պետական այլ մարմինների առջեւ իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունքը»: Ըստ էության, Սահմանադրությունը պետական մարմիններին պարտավորեցնում է պաշտոնական շփումների եւ հարաբերությունների բոլոր դեպքերում յուրաքանչյուր անձի համար ապահովել արդյունավետ պաշտպանության երաշխիքներ, ինչպես օրինակ՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում պետական միջոցների հաշվին իրավաբանական օգնություն ցույց տալ եւ այլն: Ինստիտուցիոնալ մյուս երաշխիքը, որը սերտորեն կապված է քննարկվող իրավունքի դատական երաշխիքների հետ, հոչակված է ՀՀ Սահմանադրության 101-րդ հոդվածով²⁸, որի համաձայն «Սահմանադրությամբ եւ Սահմանադրական դատարանի մասին օրենքով սահմանված կարգով Սահմանադրական դատարան կարող է դիմել յուրաքանչյուր ոք՝ կոնկրետ գործով, երբ առկա է դատարանի վերջնական ակտը, սպառվել են դատական պաշտպանության բոլոր միջոցները եւ վիճարկվում է այդ ակտով իր նկատմամբ կիրառված օրենքի դրույթի սահմանադրականությունը»:

Ուղղակիորեն նախատեսելով պետության բարձրագույն դատական ատյանին կոնկրետ դեպքերում դիմելու՝ յուրաքանչյուր անձի իրավագործությունը, Սահմանադրությունը երաշխավորում է մարդու իրավունքների, այդ թվում՝ խղճի եւ դավանանքի ազատության սահմանադրական իրավունքի անմիջական պաշտպանությունը ամենաբարձր մակարդակով:

Հաջորդ կարեւոր ինստիտուցիոնալ երաշխիքը ամրագրված է վերոնշյալ 18-րդ հոդվածի 3-րդ մասով²⁹. «Յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի իր իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության համար օրենքով սահմանված հիմքերով եւ կարգով ստանալու մարդու իրավունքների պաշտպանի աջակցությունը»:

ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանը՝ որպես հատուկ ստեղծված կառույց, ինքնուրույն եւ անկախ պաշտոնատար անձ է, որը, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության եւ օրենքների, ինչպես նաեւ միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքների ու նորմերի համաձայն, իրականացնում է պետական մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների եւ դրանց պաշտոնատար անձանց կողմից խախտված մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունը³⁰: Պետական մարմիննե-

²⁷ «ՀՀ Սահմանադրություն», 18-րդ հոդվածի 1-ին մաս:

²⁸ Անդ, 101-րդ հոդված:

²⁹ Անդ, 18-րդ հոդվածի 3-րդ մաս:

³⁰ «Մարդու իրավունքների պաշտպանի մասին» ՀՀ օրենքն ընդունվել է 2003 թ. հոկտեմբերի 21-ին:

րի եւ պաշտոնատար անձանց հնարավոր անօրինական գործողություններից պաշտպանվածության մեկ այլ կարեւոր երաշխիք, բացի ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի դրույթներից, սահմանված է 27.1 հոդվածով³¹. «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական կամ հասարակական շահերի պաշտպանության նկատառումներով իրավասու պետական եւ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին եւ պաշտոնատար անձանց դիմումներ կամ առաջարկություններ ներկայացնելու եւ ողջամիտ ժամկետում պատշաճ պատասխան ստանալու իրավունք»:

Խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի երաշխիքներից հատուկ կարեւորություն ունի այդ իրավունքի խախտման փաստերով միջազգային դատական ատյաններին դիմելու անձի իրավունքը: Գործնականում ամրագրված լինելով մարդու իրավունքների եւ ազատությունների վերաբերյալ միջազգային բոլոր հանրաճանաչ իրավական ակտերում՝ խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի միջազգային դատական պաշտպանությունը խիստ արդիական է դառնում հատկապես Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կողմից քննվող գործերի շրջանակներում:

Մեր կարծիքով՝ քննարկվող ձեւաչափով ինստիտուցիոնալ բոլոր երաշխիքներին առավել բնութագրական է այն, որ այդ երաշխիքների շնորհիվ խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի իրացման համար անհրաժեշտ չէ ոչ միայն հատուկ թույլտվություն, այլեւ որեւէ պետական մարմինն այդ մասին նախապես տեղյակ պահելու անհրաժեշտություն:

Փաստորեն, մարդու սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների երաշխիքները իրավաբանական իմաստով ներկայանում են որպես այդ իրավունքների արդյունավետ իրացման եւ պաշտպանության համար անհրաժեշտ նյութական իրավունքի նորմերի եւ հատուկ ընթացակարգերի համակցություններ, որոնք իրենց իրավաբանական ամրագրումն են ստանում տվյալ պետության Սահմանադրության եւ պոզիտիվ օրենսդրության շրջանակներում:

Անվիճելի է այն փաստը, որ մարդու սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների, այդ թվում՝ խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի պատշաճ իրացման համար իրավական կառուցակարգերի մեխանիկական գոյությունը ինքնին բավարար չէ: Ավելին, յուրաքանչյուր ժողովրդավարական պետության կարեւորագույն խնդիրներից մեկը հասարակական զարգացման եւ առաջին հերթին՝ իրավական համակարգի ամրապնդման համար օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ սոցիալական եւ տնտեսական նախադրյալների ապահովումն է, որոնց առկայությամբ միայն կարող են կենսագործվել մարդու իրավունքները եւ ազատությունները:

³¹ «ՀՀ Սահմանադրություն», 27.1 հոդված:

РЕЗЮМЕ

Говоря о гарантиях права свободы совести и вероисповедания необходимо отметить, что политика интеграции в международное сообщество, которую в настоящее время ведет Республика Армения, реформы, проводимые во всех сферах общественной жизни, в том числе, активные инициативы, направленные на установление правового государства, создают все предпосылки для надлежащей реализации отмеченного права для каждого индивида на территории РА. Как и во всех современных странах, в РА предусмотрена ответственность дополнительным законом за различного рода правонарушения, направленные против отношений данной сферы. В частности, статья 160-ая Уголовного кодекса РА предусматривает уголовную ответственность за препятствие законной деятельности религиозных организаций или проведению религиозных обрядов и др. Неоспорим тот факт, что для должной реализации конституционных прав и свобод человека, в том числе права свободы совести и вероисповедания, механическое существование правовых структур не достаточно. Более того, одной из самых важных задач каждой демократической страны является обеспечение объективно необходимых социальных и экономических предпосылок для общественного развития и в первую очередь для подкрепления правовой системы, при наличии которых только могут быть претворены в жизнь права и свободы человека.

SUMMARY

Talking about guaranties of right of conscience and religion freedom, it is important to note that the policy of integration in international community adopted by Republic of Armenia at the present time, reforms implemented in all spheres of social life, including active initiatives of the state, aimed to establish state of law, create all prerequisites for proper realization of abovementioned right for each individual in RA. In RA responsibility is prescribed by the law for different kinds of delicts, directed against relations of that sphere. The article № 160 of Criminal codex of RA provides criminal responsibility for impeding legal activity of religious organizations etc. The fact remains that for proper realization of constitutional human rights and freedom, including freedom of conscience and religion, the mechanical existence of legal structures is not enough. Moreover, one of the most important tasks of every democratic country is to provide objectively necessary social and economical prerequisites for social development, and first of all, for strengthening of legal system. Only in that case human rights and freedom could be implemented.

